

|| СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.9(477)

О. М. БАНДУРКА,

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений юрист України,
радник ректора Харківського національного університету внутрішніх справ;*

О. М. ЛИТВИНОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Проаналізовано системні та феноменологічні засади дослідження злочинності. Розглянуто особливості та сучасні можливості застосування цих методів під час здійснення кримінологічного аналізу.

Ключові слова: *протидія злочинності, системний аналіз, феноменологія, кримінальні практики.*

Bandurka, A.M. and Litvinov, A.N. (2015), "Crime as an object of phenomenological analysis" ["Zlochynnist yak ob'iekt fenomenologichnoho analizu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 6–10.

Постановка проблеми. Добре відомо, що ефективність боротьби зі злочинністю залежить від ступеня наукового забезпечення та аналітичного супроводження на усіх рівнях, інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси і тенденції, які відбуваються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого і детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію і тактику протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній кримінології питання методики наукових досліджень є в цілому розробленими. Їх висвітленню присвячені праці С. М. Блажівського, Я. І. Гілінського, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джузи, А. І. Долгової, В. М. Дьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, В. М. Поповича, Д. А. Шестакова та інших науковців. Узагальнений їх аналіз дає підстави для підтвердження відомого висновку щодо взаємозв'язку міждисциплінарної природи кримінологічної науки та, відповідно, розгалуженого спектру методів (статистичних, конкретно-соціологічних, математичних, психологічних тощо), застосування яких покликане максима-

льно забезпечити гносеологічні запити кримінально-превентивної доктрини та практики.

Разом з тим, необхідно зауважити, що окремі кримінологічні проблеми не можуть бути в достатній мірі повно вирішені без попередньої специфікації методологічних і методичних засад їх осмислення, опису, пояснення та перетворення. Саме до таких проблем належить і феномен злочинності як комплексний предмет міждисциплінарного аналізу. Формування найбільш доцільного й достатнього переліку методів її пізнання та вирішення має базуватися, перш за все, на належній світоглядній основі, репрезентованій певною методологією, крізь положення якої і можуть бути виділені способи, шляхи досягнення онтологічного, феноменологічного та праксеологічного зрізів такого явища, як злочинність.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливим засадничим положенням у процесі діагностики, пояснення детермінаційної природи злочинності, а також вироблення практико-перетворювальної стратегії протидії їй є системний аналіз. Крім того, застосування принципу системності диктується й особливостями пізнавальної ситуації, яка склалася в кримінології, необхідністю підвищення рівня організованості наукового знання, зокрема у площині міждисциплінарних гносеологічних зв'язків при збереженні галузевої когерентності. Використання

зазначеного принципу серед іншого дозволяє забезпечити дослідника від фарисейства, від еkleктичного змішування різноформатних, а подекуди й суперечливих, окремих методологій і методик наукового пошуку.

Процедурно системний метод включає в себе такі етапи, як: уточнення того, який науковий феномен береться для аналізу як ціле; виявлення можливо більшого числа елементів цілого; групування елементів у необхідне і достатнє число підструктур з узгодженням їх з наявними науковими теоріями; установлення різних зв'язків і відносин між елементами, підструктурами і цілим [1, с. 158]. Використання його для дослідження різних аспектів протидії злочинності забезпечує: а) візуалізацію зв'язків між різними групами криміногенних факторів; б) упорядкування кримінально-превентивної діяльності шляхом моделювання дійсного та належного стану її системних і структурних характеристик; в) науково обгрунтоване виділення функціональних та структурних складових системи кримінологічного моніторингу, налагодження й підтримання між ними взаємозв'язків, їх адаптації до системних змін зовнішніх і внутрішніх (організаційно-управлінських) чинників. Водночас слід зауважити, що оперування аналізованим методом не означає визнання злочинності системою. Хоча в науковій літературі можливо знайти і протилежні точки зору.

Так, ще у 1969 році Н. Ф. Кузнецова стверджувала, що злочинність є системою. Однією з основних її ознак як системи є її цілісність, що розуміється як принципове незведення злочинності до простої суми її складників – злочинів. Злочинність як система – це вже якісно нове та стійке інтегративне утворення, яке не є механічною сукупністю її складників [2, с. 174–175]. Також суттєвою ознакою злочинності як системи є її ієрархічність, багаторівневість чи багатоступінчастість [2, с. 30]. О. М. Ігнатов, досліджуючи феномен загальнокримінальної насильницької злочинності, зазначає, що теорія систем дозволила сформулювати розуміння злочинності як соціальної системи [3, с. 54]. Аналогічна думка відображена також у працях Г. А. Аванесова, С. Є. Віцина, В. В. Голіни та інших учених.

В. М. Дрьомін, розмірковуючи над інституційною природою злочинності, зауважує, що не можна не визнати наявності взаємозв'язку між масовими соціальними детермінантами злочинності, наприклад руйнуванням базових соціальних інститутів, низьким рівнем життя, алкоголізацією, наркотизмом, маргіналізацією

населення тощо. Однак основним фактором, що дозволяє вважати злочинність системним явищем, є те, що в основі злочинності лежать не кримінально-правові дефініції, а людська діяльність, її соціальна практика, що реалізується в межах конкретних соціальних систем. За рахунок найрізноманітніших видів людської активності соціум набуває своїх конкретних властивостей. Отже, системність як властивість соціуму не може не виявлятися в діяльності членів даного соціуму, в тому числі і протиправній [4, с. 88–89]. З приводу викладених міркувань вважаємо за доцільне зазначити наступне.

Як відомо, система є найбільш високорозвиненим типом цілого, а відносини «система – підсистема – елементи» вбирають у себе відносини «ціле – частина». В ній виділяються елементи й інші компоненти (причому не кожен компонент є елементом). Якщо стати на позицію визнання злочинності системою, то виникає логічне питання: що є її елементами та які зв'язки між ними існують? Навіть визнання елементами системи злочинів (подій), які відображають статичний зріз кримінальної активності, доводить до очевидного висновку, що прямих зв'язків між ними не існує (за окремими виключеннями організованих форм злочинної діяльності), а отже, не може бути й мови про характеристику їх як елементів; щонайбільше – складових. Якщо визнати елементами вказаної гіпотетичної системи (злочинності) індивідуумів – осіб, які вчиняють злочини, то і в цьому випадку вельми сумнівними видаються зв'язки між ними на тій же підставі, що й у випадку з окремими злочинами. Якщо розглядати детермінанти злочинності як її елементи, то дійсно між ними є зв'язки: політичні, економічні, правові, культурно-психологічні фактори, будучи складовими одноіменних соціальних підсистем, об'єднані материнською системою суспільства. Однак виникає похідне питання: а де ж тоді межі тієї системи, яка імовірно зветься злочинністю? Так чи інакше така логіка міркування доводить до необхідності постулювання деякого панкриміналізму (системного феномену всього суцього, яке певним чином пов'язане зі злочинністю) із сумнівною гносеологічною цінністю. Приблизно до таких же висновків можна дійти, якщо констатувати, що системою є викиди в повітря від діяльності заводу (технологічні процеси та агрегати якого дійсно є системою), та надалі досліджувати їх «системну» якість. Тому слід відрізняти систему як фактор (причину, умову) від наслідків її дії.

Таким чином, переконані, що застосування системного методу пізнання не повинно тягти

за собою безпідставне визнання злочинності системою із подальшими необґрунтованими висновками. Інша річ, що злочинність може розглядатися як понадсумативна сукупність, властивості якої принципово не можуть бути зведені до суми властивостей її складових. Ці властивості є загальновідомими та широко описаними в науковій та навчальній літературі. Означена сукупність (інституційна, мінлива, визначена позитивним правом та яка виражається у діяльності (соціальних практиках) певної частини населення) у пізнавальних цілях зазвичай структурується завдяки застосуванню названого методу. Тому в кримінологічному дослідженні слід спиратися саме на таке розуміння, що дозволяє позбутись еkleктизму у формуванні відповідної методичної основи.

При вивченні соціальних реалій слід виходити з таких основоположних моментів: 1) у соціальній системі існують об'єктивні структури, що не залежать від свідомості та волі людей та які здатні стимулювати ті чи інші дії і прагнення членів суспільства; 2) самі структури створюються соціальними практиками агентів та згодом на підставі життєвого досвіду, соціалізації та життєвої необхідності відповідним чином конструюються у форматі світосприйняття і стереотипів мислення й поведінки [5, с. 87–88]. Злочинність як феномен суспільного життя існує у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різномумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства [6].

Пізнання сутності злочинності, що передбачає виявлення та дослідження величезної кількості її різних властивостей і ознак та встановлення серед них головних, основоположних, можливе лише за умови дослідження її як соціального феномена, оскільки саме феноменологічний підхід через застосування методу ейдетичної редукції дозволяє відкинути «зайві нашарування» на відповідному мисленнєвому образі – властивості, ознаки, які є вторинними, побічними або ж не є універсальними для досліджуваного об'єкта, тобто звернутися до «чистих сутностей».

Таким чином, розглядати злочинність як явище недостатньо. Явище, з точки зору теорії пізнання, є виразом, свідченням наявності чогось іншого [7, с. 794]; явище – це зовнішня сторона суцього, яка виражає лише його атрибутивні риси. Подібне розуміння злочинності обмежує пізнання сутності даного феномена дослідженням його статистичних показників та відповідних закономірностей зовнішніх проявів, тобто є фактично вивченням прояву фе-

номена злочинності «зовні». В даному випадку аналізу піддається не феномен злочинності, а її прояви – зареєстровані злочини, незважаючи на те, що «соціологи і кримінологи минулого емпірично зафіксували і довели всьому світові, що злочини – всього лише властивість, прояв іншого феномена, ім'я якому – злочинність» [8]. Визнання ж феноменологічної основи конструювання соціальної дійсності, в якій має місце постійно відтворювана та передбачена законом про кримінальну відповідальність діяльність окремої частини суспільства, відкриває значно продуктивніший шлях наукового пошуку. Його вектор спрямований на внутрішні, сутнісні властивості злочинності в єдності з діяльнісною особистістю, а не на зовнішні її прояви як явища, відірваного від соціальної практики та її теоретичного конструкту.

З урахуванням зазначеного дослідження злочинності як соціального феномена обумовлює дослідження як її прояву «ззовні», так і дослідження її сутності через встановлення відповідних ознак та властивостей.

У процесі рефлексії феномена злочинності враховуються зовнішні (об'єктивні) і внутрішні (суб'єктивні) фактори, що впливають на його зміст і динаміку. Виходячи з зовнішніх позицій, як правило, виявляються механізми породження і функціонування феномена злочинності. На цьому рівні вивчаються також соціально-правові характеристики злочинності (характер і ступінь суспільної небезпеки, а також поширеність даного явища в конкретному просторово-часовому континуумі). З позицій внутрішніх факторів злочинності за допомогою аналізу досліджуються ступінь організованості, рівень професіоналізму суб'єктів злочинів, віктимологічні аспекти даного феномена та ін. З метою конкретизації дослідження окремих ознак злочинності проводиться аналіз її кількісних і якісних характеристик. За кількісними ознаками визначають у цілому стан, рівень і динаміку злочинності. Дослідження якісних характеристик злочинності також передбачає вивчення географії, топографії, латентності, ціни злочинності тощо. За допомогою аналізу якісних ознак злочинності, що виявляються протягом тривалого періоду, можна розкрити її реальні тенденції та закономірності.

Отже, дослідження такого складного соціального феномена, як злочинність, передбачає вивчення величезної кількості його різних властивостей і ознак, серед яких необхідно виділити головні. При цьому слід враховувати, що для того, аби пізнати будь-який феномен, розглянути його сутнісні характеристики і форми

прояву, необхідне дослідження його складових. Злочинність, її окремі види в цьому відношенні теж не є винятком. Системний характер злочинності обумовлює необхідність її дослідження за складовими (елементами), оскільки окремі види злочинності, маючи єдину біосоціальну природу, у своїх зовнішніх проявах суттєво різняться між собою. Особливості будь-якого виду злочинності, будь-то насильницька чи економічна, жіноча, рецидивна, організована, визначаються специфічними ознаками і властивостями злочинних діянь (наприклад, специфікою особистості злочинця і його особливою характеристикою як суб'єкта злочину; спрямованістю злочинної діяльності і домінуючими мотивами вчинення злочинів; сферами злочинних проявів (об'єктом посягання); способом вчинення злочину тощо) [9].

У свою чергу, пізнання внутрішньої сутності обумовлює необхідність звернутися до дослідження злочинності саме як специфічного різновиду кримінальних практик.

Феномени соціального світу існують остільки, оскільки існують самі люди – діючі носії, інтерпретатори, творці соціального змісту, котрі є артефактами (породженнями) людської культури. Соціальна реальність – це завжди людський продукт або, точніше, безперервне людське виробництво. Й у своєму генезисі (соціальний порядок як результат минулої людської діяльності), й у своєму сьогоденні (соціальний порядок існує тільки тому, що людина продовжує його створювати у своїй діяльності) це – «людський продукт» [10, с. 88–89]. Саме тому, на наше переконання, розкриття сутності злочинності як соціального феномена повинно здійснюватися через призму людської діяльності.

Фактично весь масив злочинів постає як соціальна практика людей і виявляється в конкретній предметній діяльності. Діяльність може бути індивідуальною і колективною. Всю практичну діяльність зі зміни і перетворення природи, соціуму і власної життєдіяльності людина здійснює у співпраці, у кооперації з іншими людьми. Тому ставлення людей як суб'єктів практичної діяльності до перетворюваної ними реальності завжди передбачає також відносини реальної взаємодії людей у процесі цього перетворення. Такі відносини охоплюються поняттям «колективна діяльність». При цьому колективну злочинну діяльність не можна розглядати як просте кількісне розширення індивідуальної діяльності. Мова

йде про взаємообумовлену діяльність різних суб'єктів, що передбачає специфічні форми комунікації. Іншими словами, людина включається в наявну систему колективної діяльності, в соціальний обмін предметними діяльностями, у тому числі в обмін між кримінальними і некримінальними видами діяльності. У контексті різноманітності кримінальної активності можна сказати, що мільйони людей у світі, які вчиняють кримінально карані діяння, не завжди вільні у виборі певного варіанта поведінки, тому що пов'язані різними видами колективної діяльності, серед яких досить поширені й кримінальні [11, с. 61–62].

Оскільки злочинна діяльність фактично «вбудована» в систему реальних суспільних відносин, її аналіз неможливий без розуміння суті практичної діяльності людей. З точки зору соціальних практик, феномен злочинності являє собою дуже поширений різновид предметної діяльності, що не відповідає груповим очікуванням, сформованим у конкретно-історичному суспільстві в надрах того чи іншого соціального інституту. Поглиблення та зміцнення зв'язків інститутів зі злочинністю призвело до формування стійких тенденцій щодо інституціоналізації кримінальних практик, з одного боку, та криміналізації соціальних інститутів, з іншого [12, с. 520–523].

Таким чином, злочинність в соціальному і психологічному аспектах постає передусім як продукт діяльності людини, результат її соціальної активності і виявляється в масових повсякденних практиках, які можна позначити терміном «кримінальні практики». Останні внаслідок своєї великої поширеності фактично постають як соціальні інститути. Кримінальна практика – це широко розповсюджений різновид соціальної практики, специфічного соціального досвіду, що виявляється у поведінці, яка забороняється Кримінальним кодексом. Кримінальна практика конкурує з іншими соціальними практиками: працею, відпочинком, спортом та іншими видами діяльності. Про те, що кримінальна практика набула характеру самостійного явища, яке виконує специфічні соціальні функції, говорить широке використання в політиці, літературі, суспільній діяльності понять «криміналітет», «кримінальне середовище», «кримінальна активність», «злочинна діяльність», «кримінальний авторитет», «злочинний спосіб життя», «банда», «бандитизм», а також термінів, що належать до жаргону злочинного світу [13, с. 13].

Список використаних джерел

1. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Романчиков. – Київ : Центр учб. літ., 2007. – 254 с.

2. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
3. Ігнатів О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія / О. М. Ігнатів. – Харків : Диска плюс, 2013. – 650 с.
4. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дрьомін Віктор Миколайович. – Одеса, 2010. – 422 с.
5. Бурдые П. Начала / П. Бурдые ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с.
6. Вербенський М. До питання розуміння поняття «злочинність» у кримінологічній теорії: генеза та сучасний стан [Електронний ресурс] / Михайло Вербенський // Публічне право. – 2012. – № 3. – С. 104–109. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Pubpr/2012_3/Verbyckiy.pdf.
7. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ильичев, И. Федосеев и др. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
8. Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. В. Голина // Проблемы законности. – 2009. – № 100. – С. 324–335.
9. Ігнатів О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ігнатів Олександр Миколайович. – Харків, 2014. – 598 с.
10. Бергер П. Социальное конструирование реальности : Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 322 с.
11. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дрьомін Віктор Миколайович. – Одеса, 2010. – 422 с.
12. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юрид. лит., 2009. – 614 с.
13. Дрёмин В. Н. Преступность и её организованные формы как социальная практика / В. Н. Дрёмин // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. ст. / под ред.: М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. – Одесса : Фенікс, 2003. – С. 12–25.

Надійшла до редколегії 14.09.2015

БАНДУРКА А. М., ЛИТВИНОВ А. Н. ПРЕСТУПНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Проанализированы системные и феноменологические принципы исследования преступности. Рассмотрены особенности и современные возможности применения этих методов во время осуществления криминологического анализа.

Ключевые слова: *противодействие преступности, системный анализ, феноменология, криминальные практики.*

BANDURKA A. M., LITVINOV A. N. CRIME AS AN OBJECT OF PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS

This article analyzes the system and phenomenological grounds of studying crime. The usage of the systemic method of cognition should not entail groundless recognition of crime as a system with further unsubstantiated conclusions. Crime can be considered as over-summative totality, the properties of which fundamentally can not be reduced to the sum of the properties of its components. These properties are well-known. This totality (institutional, variable, defined by positive law and expressed in activity (social practices) of a certain part of the population) in the educational purposes is usually structured due to the use of the mentioned method. Therefore, in the criminological research one should precisely base on this understanding that makes possible to get rid of eclecticism in the formation of appropriate methodological basis.

Besides, cognition of the nature of crime involves the identification and study of a huge number of its various properties and characteristics and establishing among them the main, fundamental ones, which is possible only under the condition of reviewing it as a social phenomenon, because this approach allows to discard the properties, features that are secondary, indirect or are not universal for the studied object. Any other understanding of crime limits the cognition of the essence of this phenomenon by the study of its statistics and relevant regularity of the external manifestations, i.e. actually by the study of the manifestations of phenomenon of crime «from the outside». The recognition of the phenomenological basis of constructing social reality, where there is activity of a part of the society constantly reproduced and provided by the law on criminal liability, reveals a much more productive way of scientific research. Its vector is directed on the internal, intrinsic properties of crime in the unity with the activity basis, rather than on its external manifestations as a phenomenon severed from social practice and its theoretical construct. Considering this, the study of crime as a social phenomenon causes the research of both its manifestations outside and its essence through the establishment of appropriate characteristics and properties.

Keywords: *crime counteraction, systematic analysis, phenomenology, criminal practices.*